

O`QUVCHI YOSHLARDA HISSIY EMOTSIONAL HOLATLARNI BOSHQARISH

Isaqova Oltinoy Yasharjonovna

Norin tumani MMTBga 37-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Shuni alohida ta'kidlash kerakki, o'smirlarni tarbiyalashda ularning xususiyatlarini to'la hisobga olgan holda ta'limiy-tarbiyaviy tadbirlarni qo'llash, shaxslararo munosabatda anglashilmovchilikni vujudga keltirmaydi, sinf jamoasi o'rtasida iliq psixologik iqlimni yaratadi.

Aytilayotgan so'z bilan amaldagi ishning nomuvofiqligi, axloq tarbiyasidagi qo'pol hatolar o'smirlarning ruhiy dunyosiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Insonning ruhiy dunyosini tubdan qayta qurish, tarbiyani insonparvarlashtirish harakati hozirgi kunda o'smirlar taqdiri masalasi ham g'oyat jiddiy tus olib bormoqda. O'smirlik davri taqlidchanligi, muhim nuqtai- nazarning shakllanganligi, hissiyotlilik, mardligi, tantiligi bilan farqlanadi. Shuning uchun tashqi ta'sirlarga beriluvchan o'smir o'g'il-qizlarga alohida e'tabor berish lozim. Kuzatuv va tahlillarim natijasiga ko'ra o'smirlar muammosiga e'tiborni kuchaytirish zarurligining asosiy sabablari quyidagicha: Fan va texnika rivojlanishi natijasida madaniyat, san'at va adabiyot, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarning o'zgarayotganligi; Ommaviy axborot ko'lamining kengayishi tufayli o'smirlar ongliligi darajasining ko'tarilganligi; O'g'il va qizlarning dunyo voqealaridan, tabiat va jamiyat qonunlaridan, tarixdan yetarli darajada xabardorligi; Ularning jismoniy va aqliy kamoloti jadallashganligi; O'smirlar bilan ishlashda g'oyaviy- siyosiy, vatanparvarlik, boynalminal tarbiyaga alohida yondashish zarurligi; Oshkoralik, ijtimoiy adolat, demokratiya muammolarining ijtimoiy hayotga chuqur kirib borayotganligi; O'quvchilar uchun

mustaqil bilim olish, ijobiy fikr yuritish, o`zini- o`zi boshqarish, anglash, baholash va nazorat qilishga keng imkoniyat yaratilgani. O`smirlik yoshida bolalikdan kattalik holatiga ko`chish jarayoni sodir bo`ladi. O`smirda psixik jarayonlar keskin o`zgarishi bilan aqliy faoliyatda ham buzilishlar seziladi. Shuning uchun shaxslararo munosabatda o`quvchi bilan o`qituvchining muloqotida, munosabatlarida va albatta emotsiyalarida kattalar o`smirlarning muomalasida qat`iy o`zgarishlar vujudga kelishiga sabab bo`ladi. Bu o`zgarishlar jarayonida qiyinchiliklar tug`ilishi tabiiy hol albatta. Bu avvalo ta`lim jarayonida ro`y beradi. Yangi axborot, ma`lumotlarni bayon qilish shakli, uslubi va usullari o`smirni qoniqtirmay qo`yadi. O`qituvchining yangi mavzuni batafsil tushuntirishi, darslarning ma`ruza shaklida olib borilishi o`quvchilarni zeriktiradi, ularda o`qishga loqaydlik tug`ila boshlaydi. Ilgari o`quv materialini ma`nosiga tushunmay yodlab olishga odatlangan o`smir endi zarur o`rinlarni mantiqiy xotira va tafakkurga suyangan holda o`zlashtirishga harakat qiladi, o`zlashtirilgan bilimlarni talab qilganda o`qituvchi bilan o`quvchi o`rtasida anglashilmovchilik paydo bo`ladi, o`quvchi ustozga qarshilik ko`rsatadi. Odobli ,dilkash o`smir kutilmaganda qaysar, intizomsiz, qo`pol, serzarda bo`lib qoladi. Kattalarning yo`l- yo`riqlariga, talablariga muloyimlik bilan javob qaytarib yurgan o`smir ularga tanqidiy ko`z bilan nazar tashlaydigan bo`lib qoladi. Bola xulqidagi bunday o`zgarishlar tajribasiz o`qituvchi yoki ota-onani qattiq tashvishga soladi, asabiylashtiradi va ularning o`quvchiga munosabatini o`zgartiradi. Natijada kelishmovchiliklar, anglashilmovchiliklar kelib chiqadi. Ayrim pedagoglar o`smirlik davrining inqirozi to`grisida kuyinib gapiradilar, ba`zi illatlarini tanqid ostiga oladilar va ularning ijtimoiy psixologik ildizini topishga intiladilar. Aslida esa o`smirlarga yondashishda metadologik kamchilikka yo`l qo`yadilar. Mazkur illatlarning oldini olish chora va tadbirlari tizimini ishlab chiqa olmaydilar. Bu masalaga to`g`ri yondashish ayrim ilmiy tadqiqotlarda asoslab berilgan va o`smirlik davri inqirozi haqida mulohaza yuritishdan ko`ra ,kattalar bilan o`smirlar muomalasining inqirozi haqida gapirish to`g`riroq bo`ladi, deya xulosa chiqarilgan. O`smir psixik o`sisini harakatga keltiruvchi kuch nima? O`smirning psixik o`sisini harakatga keltiruvchi kuch unung faoliyatini vujudga keltirgan yangi ehtiyojlar bilan ularni qondirish imkoniyatlari o`rtasidagi qarama-

qarshiliklar tizimining namoyon bo'lishidir. Mana shu dialektik qarama-qarshiliklar tizimining ortib borayotgan jismoniy, aqliy hamda ahloqiy imkoniyatlar bilan barqarorlashgan, stereotipga aylangan tashqi olamni aks ettirishning shakllari o'rtasida sodir bo'ladi. Vujudga kelgan ziddiyatlar va qarshiliklarni psixologik kamolotini ta'minlash faoliyat turlarini murakkablashtirish orqali o'smir shaxsida yangi psixologik fazilatlarni tarkib toptirish bilan asta-sekin yo'qotish mumkin. Bu davr insonning kamoloti yuqoriroq bosqichga ko'tarilishi bilan yakunlanadi. Kamol topish umumlashtirish, hukm va xulosa chiqarish, obyektlar o'rtasidagi ichki munosabatlarni o'rnatish, muhim qonun, diqqat, va tushunchalarni anglash, ongli motiv va mantiqiy eslab qolishni talab etadi. Bularning barchasi fanlarga doir bilimlar tizimini vujudga keltiradi, amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi, o'zini- o'zi nazorat qilish, baholash, anglash singari xususiyatlarni tarkib toptiradi. Maktab va bilim yurtida, oilada mustaqil faoliyatga keng imkoniyatlar bo'lsa, o'quvchi muayyan vazifa va topshiriqlarni bajara boshlaydi. Natijada o'smirning ijtimoiy mavqei ortib, faoliyati takomillashib, psixikasi har tomonlama rivojlanib boradi. Hozirgi o'smirlar o'tmishdoshlariga nisbatan jismoniy, aqliy va siyosiy jihatdan birmuncha ustunlikka ega. Ularda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni psixik o'sish oldinroq namoyon bo'lmoqda. Shu sababi, o'g'il va qizlarni 10-11 yoshdan, 14-15 yoshgacha o'smirlilik yoshi deb hisoblanadi. Venalik psixolog Z.Freyd va uning shogirdlari o'smirlilik davrini baholashda insonga azaldan berilgan qandaydir ilk moyl nishonasi sifatida vujudga keladigan o'z mavqeyini eng muhim belgilashda olim intilishni eng muhim asos deb hisoblaydi. Bu intilish go'yoki xudbinlik, boshqa kishilarni mensimaslik paydo bo'lishiga atrof- muhit bilan kelisha olmaslikka, hatto nizolarni keltirib chiqarar, ongsizlik ehtiyojlari va mayllari shaxsning faolligini belgilar ekan. O'smir o'g'il- qizlarning shaxsini kamol topishida o'zini anglash muhim ahamiyatga ega. Chunki, o'zini anglash jarayonida o'ziga baho berish mayli va istagi o'zini boshqa shaxslar bilan taqqoslash, o'ziga bino qo'yish ehtiyoji paydo bo'ladi. Bular o'smirning psixik dunyosiga, aqliy faoliyatiga, tevarak-atrofga munosabatining shakllanishiga ham ta'sir qiladi. O'smirda o'zini anglashning rivojlanishi shaxsiy xulq- atvorini tushunishdan boshlanib, ahloqiy fazilatini, harakterini, aqliy imkoniyatlari va qobiliyatlarini bilish bilan yakunlanadi. O'smirlarda o'zini anglash

yangi bosqichga ko'tarilgach, ular o'ziga xos axloqiy na'munani tanlaydi. O'quvchi o'ziga namuna bo'lgan shaxsning xulq-atvori bilan o'zining hatti-harakatlarini solishtiradi va o'zining ijobiy yoki salbiy jihatlarini anglab yetadi. Natijada, unda o'zini-o'zi tarbiyalashga bog'liq yana bir muhim hislat vujudga keladi. O'smir o'zini-o'zi tarbiyalashda kitob qahramonlaridan, kinofilm ishtirokchilaridan o'rnak olib, goho ularni taqlid qilib, butun iroda va karakter hislatlarini ishga solib, har xil xususiyatlarni egallashga intiladilar va bu yo'lda uchraydigan to'siq hamda qiyinchiliklarni yengib o'tishadilar. O'smirlik yoshida psixologik jihatdan eng muhim hislat voyaga yetish yoki kattalik hissining paydo bo'lishi alohida ahamiyatga ega. Kattalik hissi ijtimoiy axloqiy sohada, aqliy faoliyatda, qiziqishida, munosabatda, ko'ngil ochish jarayonida, xulq-atvorning tashqi shakllarida o'z ifodasini topadi. O'smir o'z kuch quvvati va chidamliligi ortayotganligini, bilim saviyasi kengayotganligini anglay boshlaydi. Bularning barchasi unda kattalik hissini rivojlantiradi. Bunday davrda ular bilan munosabatda ularning mustaqilligi, faolligi, tashabbuskorligi, o'zini boshqarishini hisobga olib, ortiqcha homiylik, g'amxo'rlik qilmaslik ijobiy samaralar beradi. O'smirlik davri xususiyatlarini tadqiq qilgan, D.B. E'lkonin va T.V. Dragunovlarning ta'kidlashicha, o'g'il-qizlarning bu yoshidagi o'rtoqlari bilan munosabatga intilishi, tengdoshlari jamoasining hayotiga qiziqishi yorqin namoyon bo'lar ekan. Agar shaxs kamol topayotgan oilada samimiy munosabatlarga muhit mavjud bo'lsa, uning yaqinlari, tengqurlari, do'stlariga mehr-muhabbati doimo qo'llab-quvvatlab turilsa, bu oddiy insoniy iliq hislar kelajakda yuksak hislarga ya'ni, ona Vatanga muhabbat, do'stga sadoqat, ota-onaga mehr-saxovat, yaqinlarini e'zozlash, mulkka nisbatan tejamokorlik kabi hislatlarga aylanadi. Oiladagi sog'lom muhit asosidagi odamiylik, insonparvarlik munosabatlari, farzandning ruhiy dunyosiga ijobiy ta'sir etadi. O'spirinlar kattalarning yurish-turishiga taqlid qilish orqali muhim umuminsoniy hislatlarni o'zlariga singdirib boradilar. Oilada farzandlarga adolatli tarzda birday qarash, ulardan ayrimlariga imtiyoz bermaslik zarur. Shuningdek, yolg'iz farzand deb, talab va ehtiyojlarini qondiraverish ham o'rinli emas. Yaxshisi bunday farzandlarga oila byudjeti to'g'risidagi maxsus ma'lumotlarni yetkazish maqsadga muvofiqdir. Oilada olib borilgan tarbiyaviy ishlar maktabda mustahkamlanishi va

rivojlantirilishi, o`spirinlar ongiga ilmiy nuqtai-nazardan qarashga singdirish lozim. Men ushbu maqolamda o`quvchi yoshlardagi emotsional munosabatlarning psixologik asoslarini tahlil qilib chiqishga harakat qildim va quyidagi xulosaga keldim: Yoshlardagi emotsional munosabatlarni o`rganish va o`smirlik va o`spirinlik davrida ham his-tuyg`ular o`zgaruvchanligini hisobga olib ular bilan muomala qilish kerak. Bu davrda ulardagi emotsional munosabatlarni hisobga olgan holda axloqiy, jismoniy, estetik, ma`naviy tarbiya berish lozim. Do`stga xos bo`lgan sifatlarini ya`ni bir- birini ayash, g`amxo`rlik qilish, ishonch, shaxsiy muammolarga befarq bo`lmaslik, qo`llab-quvvatlash, mehr-muhabbat tuyg`ularini o`smirlik davridanoq ular ongiga singdirish lozim. O`quvchi yoshlarda ota-onaning qadr qimmatini va ularga nisbatan sevgi-muhabbat, yaqinlari, aka-ukalari, opa-singillari, hayotda ibrat bo`ladigan kishilarini yaxshi ko`rish, vatanni sevisish kabi oliy hislatlarni ham tarbiyalash lozimdir Ta`limning barcha bosqichida ma`naviy tarbiyaning ajralmas bo`lagi sifatida samimiy munosabatlarni tarbiyalash, targ`ib qilish kerak bo`lsa, sevgi va sadoqat haqidagi qadriyatlarimizni yoshlar ongiga singdirishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umumiy psixologiya . E. G`oziyev. Toshkent-2002
2. Turmush tarzi, ta`lim va milliy o`ziga xoslik. A.Jabborov, Sh.Bekova. Qarshi-2002
3. Maktab va hayot ilmiy metodik jurnal